

кретары Л. И. Брежнев Американын Каттышкан Штаттарына 1973 чылдын июнь 18-тен 26-га чедир албан ёзузу-биле аян-чорук кылыр дээш чедер бээр.

ТЫВА АССР-НИН УЛУС
ӨӨРДИЛГЕЗИНИН
АЖЫЛДА КЧЫЛА
РЫНГА РСФСР-НИН
ШКОЛАЛАРЫНЫН
АЛДАРЛЫГ БАШКЫЗЫ
ДЕП ХУНДУЛУГ АТТЫ
ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИН ДЭЭДИ
СОВЕДИНИН ПРЕЗИ
ДИУМУНУН ЧАРЛЫ

Улус өөрдилизинин талаа-
ны дөс РСФСР-ниң школа-
ларынын алдарлыг башкызы
деп хундулуг аты тыпсыры
болза:

1. Раяса Николаевна АНТО-
НОВАГА—Кам-Хем районда
Сары-Селтик 1 дугар орту-
мак нинти эртем школазын
башкызы.
2. Полина Николаевна БЕС-
СЕРТИНХКА—Бай-Хем ро-
ионда Турулун 1 дугар орту-
мак нинти эртем школазын
башкызы.
3. Зоя Сулдуева КУУЛА-
ГА—Чөөн-Хемчик районда Ча-
лаананың 1 дугар ортумак
нинти эртем школазын
башкызы.
4. Демьян Евданич ОЮН-
ГА—Таңды районда Элегес-
тиң ортумак нинти эртем
школазын башкызы.

РСФСР-ниң Дээди Совети-
ниң Президиумунун Даргазы
М. ЯСНОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совети-
ниң Президиумунун Секретары
Х. НЕШКОВ.

МОСКВА, 1973 чылдың май 11

МАГАЛЫГ- ДЫР

Май, час бисте чаагай дүштү.
Байрааңда ханма туру.
Тайбын шыпал магалыг-дыр.
Агаар аажок арыг туру.
Ажыкты чоп хостуг тынды.
Өлүм чакка «даадингнер»
Өрү, дөрдө көзүлбей-дир.
Тайбын холдар күчү-күжү
Дайын-чааны соксадыгы;
Тараачылар рис шөлүн
Дагып катан тарый каапты.
Ак-көк кудай дөлгөмдө,
Айым, Хүнүн чырым, оду
Билдир чурт чырыдып тур.
Билдир чурт хайын тур бис.

Салчак ТАМБА.

Бойдусче кичээңгей салыр

Улуг-Хем районунун Хендер-
ге нөдө Совети боудун
элчегин сессиязынга бойдус
камгалаанын айтырып чү-
гааланып көргөн. Аңаа нөдө
Советтин күөсүнүн комитет-
тинин даргазы эш Оюн
илетип кылган.

Ол сессияга санал берген-
нер, илетипчи-даа нөдө Со-
вет дөвискээринде хамаарып
турар арга-аргыларда, тайга-
сынарда аң-мечини камга-
лаа, хайгаарал чогуу, ылаң-
кы суурда хей-мечини орга-
низацияларынын черлин диг-
ри амытанары камгала-
рыны кошкан сагыш салып
келгенин шыңгы демдег-
лээн.

Бойдус камгалаанын кич-
ээңгейини кошкан амытан,
Таңдыда Хову-Аңсы суурнуң
улузу машина-хөлгелиг че-
дип келгеш, Ак-Тал, Халчун,
Арыг-Адаа суурлар таварып
боттарынын кара туразы-биле
«хостуг» аңкаашкынарны
үргүлчүлөр турарлар. Ол
суурдан келген ичкилер аң-
нарны дүне промекторлар-биле
чырыдып тургаш, боолал
ап, хөмнериниң балыны ола-
га хоралыг бүдүмелдерин
аңгылап, нээргел чокка ы-
рып ап турган.

Улуг-Хем районунун аң-
чы-тыныш черинин амыта-
ныларны бо нөдө Совети
дөвискээринде 2 чыл дур-
гузунда угуп көрбөзүмөр.
Чурттуң бойдус байлаан кам-
галап өстүрүнгө арга-ылаш
ажыл-агынынын амылданчы-
лары чугула сагыш салбайн
келгенин база демдегелээн. Хен-
дерге дөвискээринде арга-ылаш
ажылданчызы Намалай До-
лаан арга-аргыларны камга-
лаарыны кичээңгейини күш-
тедилбээн. Суурларнын чам-
дык чурттагылар оон кош-
кан амылдын амылап ал-
гаш, чоокку арылгыларын ол
аыянн чөпсөөрлө чокка не-
ли ап туралар.

Оран-чуртун аң-мечин,
балык-байланын, үн-
гил иштанын, арга-ылаш
камгалаарын күштөлдөр
дугайында элзаш каш хөмчө-
лөрүн айтып турар шиптири-
ни ол сессия хулээп алган.
Д. ШУЛУУ.

БИСТИН республикада бот-
тымын уран чүдүлүш
шаккын хөгжүдүлгө-биле
чөгөлтүр, культура ода-
ларына ажыдаар тускай
мөдөлдөрдү кадрларын өстү-
рер согула-биле 1970 чылда
Кызылдың уран чүдүлүш
инишенин актёрлар болгаш
режиссёрлар бөлүктөрү салбы-
рып ачкылар. Аңаа өөренип
күзгөп бөкөн ачып анык-
тардан 24 кичини шылап ал-
ган. Оларын аразында Ше-
клериниң культура бажымы-
нын уран чүдүлүштүзү
М. Серпаа, «Искра» колхоз-
туң клуб эргелекчиги турган
Р. Бари-Саага, Кызылдың
аңык көрүктүлөр театрында
доктаамал ачылган турган
И. Воронский болгаш өскө-
дөдө училищениң сургуу-
дары аларган.

Амгы хүндер республикада
11 улусчу театрлар бар.
Ында тускай эртемчилер
элзаш. Дөдө эртемчилер чү-
гөп режиссёр бар. Оларга Са-
ры-Селтик А. Чадамба, Кы-
зыл 3. Саага, Өвүрдө Э.
Арат-оол олар хамаарып.
Артик театрларда тускай эр-
темчилер чок, ол ажыла ту-
ра соруктуг, бот-тыныгыш эр-
темчилер болгаш. Илчачаа
бистин училищени тускай
аңык эртемчилер кадрларын
бөлөткөп турары-даа ол. Ак-
тёрлар болгаш режиссёрлар
бөлөткөп салбырын эң өскө-
дөдө-биле доосканар
хөгжүмүн театрлар арып
лаары чугаа чок. Чүдө дө-
дө чак театр амылдарына
хей артистер негеттөөр бо-
лай.

Училищениң бо салбырын-
да театр талазы-биле салы-

БИСТИН УЧИЛИЩЕНИН БИР САЛБЫРЫНДА

чаланын аныктар өөренип
туралар. Оларын дугайында
сидерге таныштырып ора-
дамып көрөй.

АКТЁРЛАРЫН база ре-
жиссёрларын 3-кү куру-
лузу сургууларын — өө-
редилгенин кызымак болгаш
училищениң хей-пийти анык-
ларына илестейип анык-
тар. Вера Тюлюн училищезе
сүрагып «Аян» кыргычте
мылан турар. Оң ыры тала-
зы-биле оң турарын бол-
гон-ча, мактап чугаала-
нып дыйып болур.
Артист кичиниң кол «че-
сак» — үн болот. Мааларын
чугаалып көрүктө тодо,
дөдө чөпчир дөп, артист хүн
бүрдө дыл, оок-домак тала-
зы-биле мергежилдерин кы-
лып, ажыдаар учураат. Сал-
бырын сургууларынга бо
чугула эртемчил Т. Намай
башкылап турар. Сценга ар-
тистти сымарлап чугаала-
ры безил залга тода дый-
лап болот. Ону чөдип алы-
рынга дүргөп чугаалаар, мо-
нологтар, тыныгыш пьес алы-
ры дөп, сцена чугаазы дөп
бүдүп эртемчил артер апаар.
Аңаа анык-бүрү мергежил-
лерде аңгыда бичиг чөп
чугааларын, шүдүрткөн
утканы дыйып, чугаала-
нып дуузы-биле көрүктөп бүрү
лөмчөп бээр кылдыр тап-
чыгар, өөренип керек. Бистин
сургууларынга артер се-
дусте К. Паустовскийниң
романтикт чөпч чугаала-
рына помчул, шылтада дужа-

ганвар. Кичи бүрүз овааш-
кан чөпч чугааларын до-
ду утказын дамчыгып, аны-
гып, чараш помчаа.

Сцена шимчээшкенин кич-
ээңгейин театрнын арти-
сти И. Ловсан эртерип турар.
Негеддег башкы артист
бо артерин база-да чөдүшкө-
нине артер, сценага ажыла-
тынып болур бүгү шимчээш-
кенин техниканы сур-
гуулар шүдүртүш шимчээш-
кенин турарын демдегээр апаар.
Артист кичиниң сүрөздө-
мөч чок, элзир, чараш шим-
чээшкенин болгаш фекто-
ланы, сценага «шоп-сод»,
барыны көдүрөп дөп амы-
дарыга таваныгыш бо бүгү
шимчээшкенин бо эртем-
чеге театр чурумдарын бугар
өөренип апаар.

САЛБЫРЫН сургуула-
ры фортепиано, баян,
аккордон дөп чергелг
хөгжүм керексөөдө тус-
кай кичээлдерин эртерип ту-
рар. Оң аңгыда «Клуб хо-
ро» дөп клубтар, культу-
ра бажынынын ажыдакты-
ларына албан таварып эр-
гөжөк чугула чүдүлгө-
рөөр эртем база бар. Ол ык-
каш музика литературамы,
тапыны база-да дүргөлтөп
башкылар башкылап турар.

Мен хуумда салбырда театр
база чугула уран чүдүлүш
тогузунун талазы-биле кич-
ээңгейин эртерип турар
мөч. Бөгү бистин үнөсө
чоомшулаан турум, Рейтар-

тын, Жан Вилларын, Брех-
тин театрларын тогузун,
режиссурамын сургуулар
улуу-биле сонугураа болду.
Ам олар орус болгаш совет
театрын тогузун өөренип
туралар. «Островский бо-
лаш театр», «Станиславский
база оң актёрлар-биле аны-
ла» деп темалары семина-
лар болгаш лекциялар бек-
дегелер өрткөн. Чугула
уран-чүдүлүш кичээлдеринге
суратгы мастерлерин
ажыдаар болгаш илч-хей-
тин тогузун өөренип турар
бөс.

Актёрну мергежилниң
кичээлери — салбырын сур-
гууларын эң кол артерин.
Бо кичээлдерин хөгжүм-шын
театрын кол режиссёр,
Тыва АССР-ниң алдары ар-
тист С. Оюн болгаш театрын
режиссёр К. Сага эртерип
туралар. Актёрну мергежил-
ниң талазы-биле билгелер
сургуулар бөдүп этюд-
тарда элзеш, шимчелер
үзүлдөргө, хары-даа бүдүп
шындык чөдир өөренип,
шындык аңаа келген. Сур-
гууларын кол эртемге мер-
гежилниң дугайында бич-
жир берге. Оң чугаа олар-
ын ойнап турар шындык көр-
гөш ичкан чугаалап турар.
Бистин сургууларын шын
белектер турарында аңгыда
В. Кюк-оолду «Хайрың бо-
лула» үзүлдүг белектер,
уран помчулаага конкурстар
ы эртерип келген.

АРТИСТИН сценага боду-
нуң сорулгазына бугура-
ды шимчээшкенин,
туратнын өөр-хөвүнүн
өзүдүшкенин ады-биле
тургузып ичыл-ла бе-
лен эвес. Ичкан-
лаш башкыларын, режис-
сёрларын пегелдери шы-
гы апаар. Борта чугаа кел-
геш артеринге артер мер-
гежил көрүзгө, шыдамы
чорук, талант хөгжөлттөөр.

Бистин сургууларын
«Илчел» мөчү, «Мөдөтте
мечен» болгаш өскө-даа шим-
челерин үзүлдүрп шылта-
ларга ойнап туралар. Ол
ыккаш элзаш хей сургуулар
кыргыз чогаалы Д. Абду-
момуновтуң «Ветнамниң
тодери бис» деп пьес ре-
спубликанын хөгжүм-шын те-
атрын артистери-биле дөдө
өрткөн чыгып ойнап турар
ын сантыр боор салар.

Уран чүдүлүш училищениң
актёр салбырын үшкү
курсчулары О. Табаков биле
Л. Устиновтуң пьес тоол
алы-биле бөжөк «Ак-Хар-
ыгаш болгаш чөдир чөдир-
ниң» деп пьесаны чөдир-
кенин ойнап, көрүктүлгө
барылап турар. Ук тоол-
чургу шимчел чаагай, ары-
сөткөп-биле кара сагыштан
дугайында чугаалап турар.
Биздин дагына — Ак-Хар-
ыгаш каратып, дүбөйлиң ха-
лап турар ораныга чырык
хөдө болу бээр. Өлчөп-мөч-

көк ий күштөрин аразында
хөдөп болгаш ак сөткөп
чөдир бичил кичилер (недө-
лө чөдир хөвүн) чуртлап
турар. Бо шимчел доду ута-
ны болгаш анык артистер-
ниң кичилер ойнап турарын
мыла салгырыс болдым. Ол
дугайың «Шыла» мөч муз-
ыкаа база бичил турган.
Бистин сургууларын бө
чайың «Ак-Харыгаш болгаш
чөдир бичил кичил» деп пьес-
аны-биле режиссёрлар баар. Ук
пийи салгырыны чөдө бер-
геш, албан көрүп, анык ар-
тистерин оюнуун дугайында
салам-оңалдарыны рес-
публика солундарына, бис-
тин уран чүдүлүш училищени-
да бичилер боор силер дө-
рөңгө бугурап олар мөч.

ӨРДИЛГЕНИН турар. Ам
сургууларын мурунда
чугаа чарик өөрдөп
чыгып артар. Ол ыккаш сургуу-
ларга эң-не харысалаттыр.
Тодаргайлаа диплом ка-
лаарын амылдарына бе-
лестөөр үч ол. Бистин до-
дүктүлүшкенин чүдө дөп
шмилери бөлөткөр дөп ту-
рары силерге солугураа
болуру чугаа чок. Оларын
диплом камгалаар ажыдаар.
—А. Островскийниң «Чай-
нык», К. Гольдониң «Ал-
чылар бажынын элзаш» деп
пийлер. Бо шмилери жө-
гөш, уран чүдүлүш училищени
дооскан артистерин мерге-
жил, оларын талантла-
нып дугайында сайтыр,
үлөсөри көрүктүлөр силер-
ниң бүрүн өрткөр.

В. ОСКАЛ-ООЛ,
Кызылдың уран чүдүлүш
училищениң башкысы.

ЧОРУУҢА ЧОГУЗУН

Кызылдың уран чүдүлүш
бүрү хей-хөй дозукчулар дозуп
үнүп турар. Оларын чамдыктары өөредилгенин
уламчылап, артиканы культура албан
черлеринде амылап туралар. Клуб сал-
бырын база хей сургуулар дозуп үнүп
турар. Бистин салбырын доосканнарнын
аразында Тасия Ондар, Надежда Мон-
гуш Москаның культура институтунда
эки өөренип туралар.

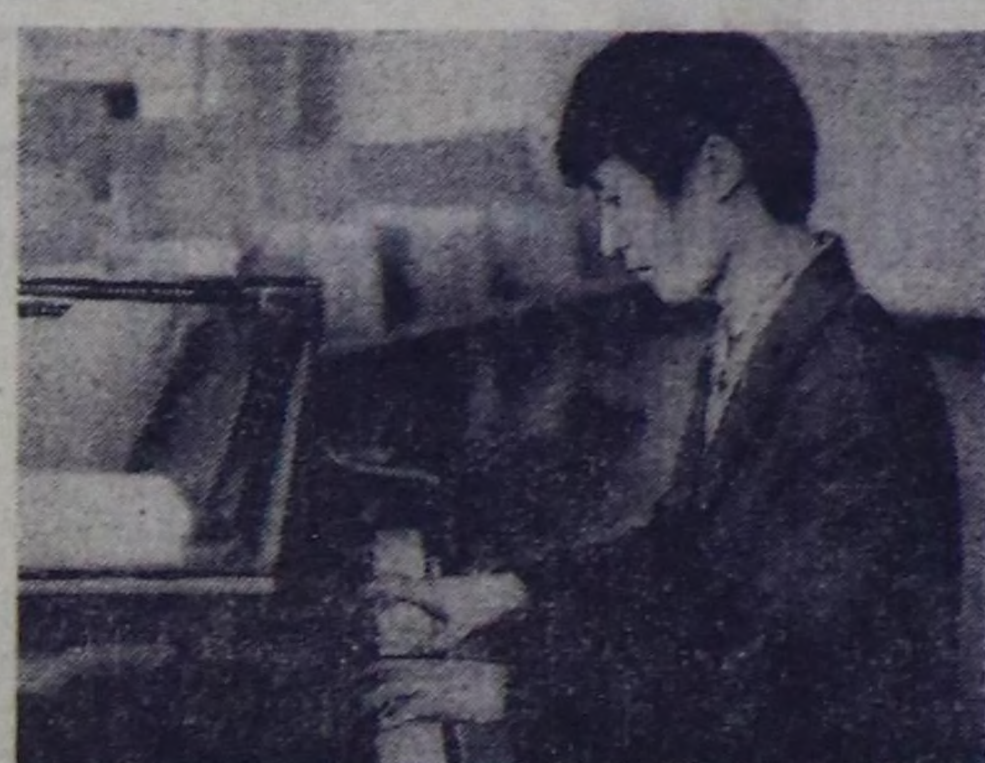
Бистин салбырын бо чылын база хей
кичи доздор. Оларын аразында өөредил-
генин кызымак сургуулар элзаш эвес.
Мадаа чиккен кылдыр Хомушкун Алдын-оол-
ду адап болур. Хоорайга болган концерт-
терге бистин эживис бо-ла кириш. Ал-

дын-оол садыг-кооператив училищезинде
танчы болгунун база удуртуп турар. Хей-
ге үлөргөргү сургуу эживистик чоруну
училищезе эки өөредилгелер аразында
база хоорайнын муранчы комсомолчула-
рынын аразында көргөш чоразыларын
бис.

Доздарынын күрүне шыналдаларына
чөдир элзаш үч артерин. Дозукчуларга че-
лишинерни күзөмөс.

Б. ХОМУШКУ.

ЧУРУНГА: уран чүдүлүш училищениң
сургуулу Хомушкун Алдын-оол кичээл үе-
зинде. Авторнуң фотоу.

ЧОЛААЧЫ-СКУЛЬПТОР

рулга хандыкып чораян.
Оон ады-нез чок, оңу уру-
лар бажыны кичээлде каа-
1941 чылда Ленинградка
дайымын чыгып чөккүлөп
кегелде, урулар бажыны
ырак черин көрүп берген.
Школага хей бичиг, даара-
нын кичээлдеринге хей үе-
гелдерин Надаан эки бо-
доттар кичи-даа туралар. Э-
теринден, башкыларын, ки-
жизинчилеринден көрүп
турган аажок үлгөргө тур-
саар турган.

Ленинградка чыгып келгеш,
Нада трамвай чолаачылары-
нын курулушга өөренип ир-
ген болгаш удаанда берги
чергелг чолаачы аларган.
Ажылда хостуг үзүлдө ба-
за чүрүк чүрүп турган.

Трамвай паратын аңгыда
жылыларын Кудлуга бажы-
мың Надаан тускай курск
кирип каа. Ол аңаа чүрүк-
гадан аңгыда, пардан дүрү-
лөр түдүп өөренип турган. Ва-
гоннар сайгарычмын, депо-
нуң септелер аныгычын.

орук илжөөр — эштерин
дүрүлөп көрүзгөп апарган.
Оң таланттын баштай-ла
эштерин хымып көргөш,
оларын паратында ады
хандыкып, аңгыда трам-
вайкы Иван Котляковна ту-
раскал тургалар — хары-
салгалы чыгып күзөмөс
аңаа дааскан.

Ол уду шылтада болган
Котляковнуң чуркатыра-
хей эвес. Дичина оларын
кичээлдег шындык, ол
революция-аңгычын дугайында
сангышкыларын
помчул турган, оң өгүл-
дө-биле таныгып алган.
Скулытура тургулап амы-
лаар хандыкып негеттөөр чү-
вө оң чүгө талаптыгы,
уран чүдүлгө ылаш болуру
өсөп чүвүн ол биле берген.

Уран дүрүлөп, композиция
нырылгын, анатомия дүрү-
неринге хамаарышкан бил-
гери элзаш болган. Өөредил-
генин мурунунда садыккастай
берген. Дичинагы хөвнө-
рив Эрмитажга эртерип тур-

ган. Аңаа барып тургаш дө-
лөттин гербин скульптура
чогаалары-биле таныгып ал-
ган. Оң сонда улусчу
скульптура студиязына ки-
рип алган.
Бодуң хөдөөн алыа
баштайгы скульптура чыгы-
Иван Котляковна турскаал-
ды алдарып күзөмөс. Оң
ол аңгыда РСФСР-ниң Чуру-
клар элзаш бөдир-биле
үлөп хулээп алган. Скуль-
турын Ленинградка тургус-
кан.

Надежда Дичинаны чө-
дөргөлгө «Башкы», «Ком-
сомолчун», «Биздин-ирей»,
«Согуураак» — чылдык-па
улам сайыраагычын кел-
ген.

РСФСР-ниң Чөвөккөс Күн-
териниң 30 чыл болуп улуш-
тур Москвага тургускан дө-
дөргө оң Чыгыш-Сыгыш
чөк деп скульптуралык дө-
гөп көрүзгөш. Дичина дү-
жүп бөрбөп ол кыстың алы-
шынчал — бот-тыныгыш
скульпторун эң чөдирини-

лиг тургускан хей-хөй порт-
реттерин бөзүш. Оларын
элзаш — «Амгычын ки-
жаны», «Иванова болган де-
лөгө көрүзгөш».

«Силерин аңгыда, уран
мергежилдерге кел-
тирдис» — деп, Дичинага
Швейцарияда чагаалар кел-
геш.

Надежда Михайловна трам-
вай чолаачыларында чокта
үнүп алган, фотияларын
болгаш паратарын хоорай-
Петровсктиң чаргалы
мастеразына скульпту-
ра амылап берген. РСФСР-
ниң Чурула академиялыг
Решит атыч чургула, скульп-
тура болгаш архитектура
пеститудуну куруузага кел-
геш өөренип турар. Ол акаде-
мийиң тускайыкка школына
да оң хөйөөр отуу Василь
база өөренип турар. Дичин-
лерин өгүлгө чүрүлгө
уран чүдүлгө хандыкып
чүгө. Надежда Михайловны
үлгү оодары — база чүрүл-
гө согуураагыч Георгий
чүрүлгө, Сергей — уран
улаага хандыкып чүгө.

Ирина КИРПИЧНИКОВА.
(ПМА).

Эртем конференциязы

Бо чылдың июль 30-де РСДРП-ниң II съездинин амы-
тылап хуунден бээр 70 чыл болур. Ленинниң партиянын,
бистин чурттуң тогузунда, дөдөгенин бүгү коммунист
болгаш амычыл шимчээшкенин тогузунга алдарып
болушкун кылдыр РСДРП-ниң II съездинин 70 чыл оюн
калба-биле демдегээр өрткөк чугула деп. РСДРП-ниң
II съездинин 70 чылдың дугайында СЭКП ТК-зын
догаламында айткан.

Аңаа хобаштыр Кызылдың башкы институту эртем кон-
ференциянын организатору чорукан.

Конференциянын институтун ректор, филология эртем-
неринин кандидаты Х. С. Ады-оол ачкылап.
Конференциянын амыла тос секциялар тургустунган.
Оң иштинде марксизм-ленинизм секциясы (удуртукчу
экономист эртемнерин кандидаты В. А. Копель), пед-
гогика болгаш психология секциясы (удуртукчу Л. П.
Салчак), орус дымдык (удуртукчу педагогика эртемнери-
ниң кандидаты Е. И. Коптева) болгаш өскө-даа секциялар
ажылды. Бо секцияларга институтун намыс башкылар
болгаш эки өөредилгелер студенттери ханы улаагы доду
кастелдерин кылганар.

Секциялар амыла дооскан соонда пленарлыг хурал бо-
ган. Аңаа РСДРП-ниң II съездинин 70 чыл оюн деп илест-
келди СЭКП Тыва обкомунун эртем болгаш өөредил-
генин кичиниң эргелекчи П. Т. Киселёв кылган.
Бөдү утка-шынарыг илеткелер кылган эштерин хунду-
лук бижиктер болгаш өрткөтүг чүдүлгө-биле шыдаан.

(БИСТИН КОРР.)

Телевидение

МАЙ 13-ТЕ

МОСКВАДА

12.00 — Дамчыдылаар программа. 12.05 — Медээлер.
12.10 — Оңут телекөргүзүт. Школачыларга. «Буддизм».
12.40 — Школачыларга. «Дирин бойдустуң чаматарыны».
Биология олимпиаданын 3-кү элзаштын айтырларына
харылар. 13.40 — «Европа аймак чок чоруктуң бажы
системазы дөп». 14.00 — Оңут телекөргүзүт. «Кино аян-
чоруктарынын кыгуу». 14.55 — Уран-чөпч телефилмниң
баштайгы көргүзүт. «Оолдар-белен эвес ууус» 15.50 — Оңут
телекөргүзүт. Спортчу программа. 18.00 — «Уе». Инфор-
мациягы программа.

КЫЗЫЛДА

18.30 — «Унвер оранында». Телефилм. 19.15 — «Саян кы-
рында келгеш». Дамчыдыла.
МОСКВАДА
20.00 — «Чыгыш ужураагылар». 2-ти дамчыдыла. Дам-
чыдыла. В. Шарин чорудар. 20.30 — Оңут телекөргүзүт.
«Береп Илс». Уран-чөпч филм. 2-ти сери. 21.35 —
Оңут телекөргүзүт. Футбол талазы-биле дөдө чемпион-
ланын шылап оюу. СССР — Совети Ирландия. 00.00 —
00.30 — «Уе». Информациягы программа.

МАЙ 14-ТЕ

КЫЗЫЛДА

19.00 — Телемөдөөр. 19.10 — Уруларга музфильм.
19.20 — «Нинтөл амылдарынын эртерин» Дамчыдыла.
19.45 — «Россия — мөч амылдарыны». Документалдыг
филм. 20.05 — «Удугуш контроль». Дамчыдыла. 20.20 —
«Мастерлер». Телефилм. 20.55 — Телемөдөөр. 21.10 —
Чаралар. реклама. 21.15 — «Понедельник — бажыгы
хун». Кинокомедия. 22.30 — 23.00 — «Волжанка». Фильм-
коптер.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Кинотеатрларга

МАЙ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ